

Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu

The Content and Method of Mukaddimetü'l-Cezerî

Öğr. Gör. Dr. Osman BOSTAN¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun
• bostanosman61@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-7543-9187

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31 Mart/March 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05 Haziran/June 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 54 | **Sayfa/Pages:** 185-212

Atıf/Cite as: Bostan, O. "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran 2023: 185-212.

Yazar Notu/Author Note: Bu makale, 26-27 Ocak 2023 tarihinde Kahire'de düzenlenen 13. Uluslararası Kültür Medeniyet ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde "İbnü'l-Cezerî'nin Tecvid İlmine Dair Mukaddime Adlı Eserinin Muhteva ve Metot Analizi" adıyla sunulan bildirinin genişletilerek ve geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

MUKADDİMETÜ'L-CEZERİ'NİN MUHTEVASI VE METODU

ÖZ

Bu makalede, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvid ilmine dair kaleme aldığı, “Mukaddimetü'l-Cezerî”, “Manzûmetü'l-Cezerî” ve “Mukaddime” gibi adlarla şöhret bulan eseri muhteva ve yöntem açısından incelenmiştir. Hacim olarak küçük fakat ele aldığı konular açısından geniş bir muhtevaya sahip olan söz konusu eser, telif edildiği dönemden itibaren büyük bir şöhrete kavuşmuş ve kıraat eğitim-öğretiminin temel kaynakları arasındaki yerini almıştır. Kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin tahkik ve neşri yapılmış olup kıraat âlimleri tarafından üzerine birçok şerh yazılmıştır. Tecvid ilminin hemen bütün konularını ihtiva etmesi ve manzûm olarak kaleme alınıp hafızaya kolay yerleşmesi gibi sebeplerden ötürü birçok Kur'an talebesi tarafından da ezberlenmiştir. Eserde genel hatlarıyla, tecvid ilminin tanımı; harflerin mahreç ve sıfatları; vakf ve ibtidâ; mushaf'ta mak-tû' ve mevsûl olarak yazılan yerler ile müenneslik anlamını ifade etmekle birlikte kapalı tâ (◌) şeklinde değil de açık tâ (◌) olarak yazılan yerler vb. hususlara değinilmiştir. Bu çalışmada, *Mukaddimetü'l-Cezerî*'de yer verilen konular bir tasnife tabi tutularak müellifin, mevzuları izah ederken görüşlerini dayandırdığı âlimler ve eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin, konuları işlerken takip ettiği metot hakkında bilgi verilerek eserin tecvid ilmindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tecvid, İbnü'l-Cezerî, Mukaddimetü'l-Cezerî, mahâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf.

THE CONTENT AND METHOD OF MUKADDİMETU'L-CEZERÎ

ABSTRACT

In this article, it explains the content and method of Ibn al-Jazari's (d. 833/1429) study on the science of tajweed, it became famous with names such as “Mukaddimetü'l-Cezerî”, “Manzûmetü'l-Cezerî” and “Mukaddime”, it is small in volume but has a wide content in terms of the subjects it covers, since it was written it has gained a great reputation and it is among the main sources of recitation education. The study, which has many manuscript copies in libraries, has been examined and published and many annotations have been written on it by recitation scholars. It has been memorized by many Qur'an students with all the rules of the science of Tajvid and being written in verse so that it is easy to remember. In general terms,

the definition of the science of tajweed; origin and adjectives of letters; foundation and ibtida; In the mushaf (Qur'an), the places written as maktû/separate and mawsûl/adjoining and the places written as open ta (ت) instead of closed ta (ة) although expressing the meaning of feminine/feminine, etc all this matters are mentioned in this study, the subjects included in Mukaddimetü'l-Cezerî were classified and the scholars and studies on which the author based his views while explaining the subjects were tried to be determined. In addition, by giving information about the method that Ibn al-Jazari followed while explaining the subjects, the place of the study in the science of tajweed was tried to be revealed and explained.

Keywords: Tajweed, Ibn al-Jazari, Mukaddimetü'l-Cezerî, pronunciation of letters, attributes of letters.

GİRİŞ

Kur'an lafızlarını meydana getiren harflerin mahreç ve sıfatlarını konu olarak bu harflerin en güzel şekilde okunmasını amaç edinen tecvid ilminin amelî/pratik yönünün Hz. Peygamber'in (sas) kendisine vahyolunan Kur'an âyetlerini ashâbına okuyup okutmasıyla birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Sonraki dönemlerde ise tecvid ilminin nazarî/teorik yönünü ele alan nesir/düz yazı ve manzûm/şiiir formunda birçok eser kaleme alınmıştır. İlk dönemlerden itibaren Arap dili ile alakalı kitaplar içerisinde birtakım konularına yer verilen tecvid ilminin istilâhî anlamda ve müdevven bir şekilde ortaya çıkışı sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Farklı mülâhazalar olmakla birlikte Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'r-râiyye* ve/veya *el-Kasîdetü'l-Hakâniyye* adlarıyla şöhret bulan manzûmesi tecvid ilmine dair müstakil anlamda tedvin edilen ilk eser olarak kabul edilmektedir.^[1] Ancak tecvid alanına yönelik en önemli eserlerin hicrî beşinci asırdan itibaren kaleme alındığı ifade edilebilir. Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1015) *er-Ri'âye'sini*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Tahdîd'ini*, Ebû'l-Fazl er-Râzî'nin (ö. 454/1062) *Kitâb fi't-Tecvid'ini* ve Hemedânî'nin (ö. 569/1174) *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd'ini* bu kapsamda zikretmek mümkündür.^[2]

^[1] Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/280; Abdurrahman Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/165-166; Ğânîm Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, 1422/2002), 9-16; Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/576; Ğânîm Kaddûrî el-Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1440/2019), 19-23; İbrahim Tetik, "Tecvid İlminin Tarihsel Gelişimi", *Tarihten Günümüze Kıraat İlimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 622-638; Durmuş Arslan, "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakanî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 22-37; Kadir Taşpınar, "Türkçe Tecvid Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme -Karabaş Tecvidi Örneği-", *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ed. Orhan Kemâl Tavukçu vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), 238.

^[2] Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 19-27.

Genel anlamda kıraat, özel anlamda tecvid ilminin dönüm noktalarından birini İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kaleme aldığı *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı eserinin oluşturduğu söylenebilir. Hicrî sekizinci asrın ikinci yarısı ile dokuzuncu asrın ilk yarısında yaşayan İbnü'l-Cezerî, tecvid ilminin hemen bütün yönleriyle tekâmüle eriştiği bir dönemde yaşamıştır. İbnü'l-Cezerî öncesinde de tecvid ilminin hemen bütün konularının netleştiği, manzûm ve mensûr tarzda birçok eserin kaleme alındığı görülmektedir. Dolayısıyla manzûm tarzda, tecvid konularını tanzim eden ilk kişi elbette ki İbnü'l-Cezerî değildir. Nitekim ondan önce de birçok âlim tarafından, manzûm formunda tecvid eserleri kaleme alınmıştır. Ancak o, kendinden önceki te'lifâtın azami derecede istifade etmiş, buna ilmî birikim ve tecrübesini de ilave ederek *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı manzûmesini daha tertipli ve sistematik bir şekilde kaleme almıştır.^[3] Bu kapsamda hicrî dokuzuncu asırdan itibaren tecvid ilmine dair kaleme alınan hemen her eserde İbnü'l-Cezerî'nin etkisini görmek mümkündür. Şüphesiz ki bunda İbnü'l-Cezerî'nin İslâmî ilimlere olan vukûfiyeti ve kıraat alanındaki otoritesinin etkisi büyüktür. İbnü'l-Cezerî öncesinde manzûm tarzda kaleme alınan birçok eser sayılabilirse de burada söz konusu eserlerin en önemlilerinden beş tanesine işaret edilecektir.

Birincisi, tecvid ilmine dair ilk müstakil eser olarak kabul edilen Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin *el-Kasidetü'l-Hakâniyye*'sidir. 51 beyitten oluşan manzûmede bütün tecvid konularına yer verilmemiştir. Eserde, tecvidin önemine dair bir girişten sonra, lahn konusu, harflerin usulüne uygun bir şekilde telaffuz edilmesi, hemze, hâ ve râ harflerinin okunuş özellikleri, medler, ihfâ, izhâr, vakf-ibtidâ, Kur'an okuyucusunun takınması gereken adap vb. hususlara değinilmiştir.^[4]

İkincisi, Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Ürcüzetü'l-münebbihe 'alâ esmâi'l-kurrâ ve'r-ruvât ve usûli'l-kırâât ve 'akdi'd-diyânât bi't-tecvîd ve'd-delâlât* adlı eseridir. 1311 beyitten oluşan eser 65 baba ayrılmıştır. Manzûme genel olarak kıraat ilminin konularını içeren kapsamlı bir eserdir. 612-1311. beyitler (14-65. bab) arası kıraat ilmine dair başka hususları da içermekle birlikte daha çok tecvid konularına ayrılmıştır. Bu bölümde, tertil ve hadr; istiâze-besmele; hareke ve sükûn; ihtilâs, revm ve işmâm; sakin nûn ve tenvîn'in hükümleri; idğâm bahisleri; med bahisleri; hemze ile ilgili hususlar; feth ve imâle; râ'nın hükümleri; lâm'ın hükümleri; izâfet yâları; zamir; hâ-i sekt; cemî mîm'i; vakf ve ibtidâ; hemze-i vasl ve hemze-i kat; harflerin mahreç ve sıfatları ile bazı tembihât konularına yer verilmiştir.^[5]

[3] Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 70-77.

[4] İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Se'id el-Ezherî, *el-Fethu'r-rabbânî fî şerhi Râiyyeti'l-Hâkânî* (Şebekütü'l-Âlûke, ts.), 36-37; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 71; Ümmügülüm Bayraktar Saltık, *Hâkânî, Sehâvî ve İbnü'l-Cezerî'nin Manzum Tecvidlerinin Mukayesesi* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 29-81.

[5] Ebû Amr Osman b. Sa'id ed-Dânî, *el-Ürcüzetü'l-münebbihe 'alâ esmâi'l-kurrâ ve'r-ruvât ve usûli'l-kırâât ve 'akdi'd-diyânât bi't-tecvîd ve'd-delâlât*, thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî (Riyad: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşri ve't-Teviz', 1420/1999), 200-303.

Üçüncüsü, Alemüddin es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *'Umdetü'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd* adlı 64 beyitten müteşekkil manzûmesidir. Eserde, harflerin telaffuzu esnasında ifrat-tefritten kaçınma, harflerin sıfatlarına ve tertile riayet etme aynı zamanda lahn/hatalı okuyuşlardan kaçınma vb. konulara yer verilmiştir.^[6]

Dördüncüsü, Muhammed b. Kaysar el-Mardîni'nin (ö. 721/1321) *ed-Dür-ru'n-nadîd fi marîfeti't-tecvîd* adlı eseridir. 271 beyitten oluşan manzûmede Kur'anın fazileti, güzel bir şekilde tilavet edilmesi, harflerin özellikleri, hareke ve sükûn, harf-i medler, sâkin nûn ve tenvîn'in hükümleri gibi hususlara yer verilmiştir.^[7]

Beşincisi, Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *'Ukûdü'l-cümân fi tecvîdi'l-Kur'ân* adlı manzûmesidir. 825 beyitten oluşan manzûme diğerlerine göre oldukça hacimlidir. Eser, önsözün ardından bir mukaddime, 15 bab, tenbîhât ve hâtîme bölümlerinden oluşmaktadır. Manzûmede, edâ keyfiyeti ve kıraat mertebeleri; harflerin mahreç ve sıfatları; hareke-sükûn; şedde; sâkin nûn ve tenvîn'in hükümleri; med ve kısımları; feth-imâle; terkik-tefhim; men, keyfe ve mâ çeşitleri; vasl-kat' hemzeleri ile vakf ve ibtidâ gibi konulara yer verilmiştir.^[8]

Bu makalede, yazıldığı dönemden itibaren sahasında büyük bir şöhrete ulaşan, gerek tadrîs gerekse telif eserler üzerinde etki bırakan İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı manzûmesi muhteva ve metot açısından incelenecektir.^[9]

^[6] Hasan b. Kâsım en-Nahvî, *el-Müfid fi Şerhi 'Umdetü'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rifâf (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh Li't-Türâs, 2001), 46-52.

^[7] Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 73-74.

^[8] Ebu İshâk İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî, *'Ukûdü'l-cümân fi tecvîdi'l-Kur'ân*, thk. Mektebetü Kutuba (Endülüs: Müessesetü Kurtuba, 1426/2005), 23-157. Manzûm tecvid eserlerine dair bilgi için bk. Recep Koyuncu, "Kur'an Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-E fâl Adlı Manzûm Eseri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1501-1532; Yaşar Akaslan, "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvid Öğretimi", *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (2020), 259-281.

^[9] Başta Osmanlı olmak üzere birçok İslam ülkesinde *Mukaddimetü'l-Cezerî* üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bunların büyük çoğunluğunu şerh adı altında kaleme alınan eserlerin oluşturduğu görülmektedir. Son dönemde ülkemizde *Mukaddimetü'l-Cezerî* ile alakalı çalışmaların ise daha çok *Mukaddime*'nin şerhleri üzerine yapılan değerlendirme ve tahlillerden meydana geldiği, ayrıca *Mukaddime*'ye dair bazı tercüme eserlerin de kaleme alındığı müşahede edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/555; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 94-106; Selahattin Öz, "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmet Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 147-180; Mustafa Gök, *Ahmed Bin Muhammed Mağnîsi'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eseri'nin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11-123; Muhammed Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprüzâde'nin Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (2020), 352-374; Ahsen Yılmaz, *Mağnîsî ve Terceme-i Cezerî Adlı Eseri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 8-104; Abdullatif Çetin, *İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime" Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 15-115; Abdussamed Köker, *Gânim Kaddûrî el-Hamed'in Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Adlı Eserinde İbnü'l-Cezerî Mukaddimesi* (İnceleme ve

Mukaddimetü'l-Cezerî'nin konularının tespitinde, Eymen Rüşdî Süveyd tarafından *Manzûmetü'l-Mukaddime* adıyla tahkik edilen eser dikkate alınmış, bunun yanında diğer tahkiklerden de istifade edilmiştir. Eserde ele alınan konuların tahlilinde ve müellifin takip ettiği metodun tespitinde ise başta İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i olmak üzere *Mukaddime*'nin birçok şerhinden yararlanılmıştır.

1. MUKADDİME'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE KAYNAKLARI

1.1. Genel Özellikleri

İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'yi yaklaşık yüz yedi^[10] beyit olarak kaleme almıştır.^[11] *Manzûmetü'l-Cezerî*'nin ilk nüshalarına bakıldığında müellifin, eserine başlıklar koymayıp konuları sırayla işlediği görülmektedir. Daha sonraları *Mukaddime*'yi şerh veya tahkik edenlerin, konu bütünlüğüne göre eseri bablara/bölmelere ayırdıkları müşahede edilmektedir.^[12] İşlenen bahisler incelendiğinde eserde tecvid ilmine dair hemen bütün konulara yer verildiği gözlemlenmektedir. Kısa cümlelerle birçok malumatı içermesi ve ezberde kolaylık sağlaması gibi sebeplerden ötürü İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*'de^[13] olduğu gibi *Mukaddime*'yi de nazm formunda ve aruz vezinlerinden recez bahrinde^[14] kaleme almıştır.

1.2. Kaynakları

İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'yi nazm formunda kaleme aldığı için eser içerisinde herhangi bir kaynağa sarahaten atıfta bulunmamıştır. Ancak *Mukaddime*'de işlediği konular ve verdiği bilgiler yine müellifin kendi eserleri olan *et-Temhîd* ve

Değerlendirme (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1-170; Süleyman Dede, *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 32-162.

[10] Nitekim *Mukaddime*'nin sonundaki şu beyit (*أَبْيَاتُهَا قَافٌ وَزَايٌ فِي الْعَدْدِ*) / *Mukaddime'nin beyit sayısı kâf ve zây'dir.* buna işaret etmektedir. Cümmel hesabına göre kâf ق harfi (100), zây ز harfi ise (7) sayısına karşılık gelmektedir. Buna göre manzûmenin beyit sayısı 107'dir. *Mukaddime*'de ele alınan konuların tahliline yönelik ikinci bölümün sonunda buna ayrıca değinilecektir.

[11] Eserin bazı nüshalarına sonradan başka âlimlerce ilave edilen iki beyit ile birlikte bu sayının yüz dokuz olduğu görülmektedir. Bk. Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 648-651. Yahyâ Abdurrâzık el-Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menheciiyyü 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1444/2023), 265-266.

[12] Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 80-81.

[13] Muhammed ed-Düsûkî Emîm Kehîle, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1440/2019), 19.

[14] Recez bahri, (*مُسْتَفْعَلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ*) kalıbında altı tef'ilenin (*مُسْتَفْعَلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ - مُسْتَفْعَلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ*) şeklinde art arda gelmesinden oluşan şîir veznidir. Kolay bir vezin olmasından dolayı eğitim-öğretim amacı güden manzûm eserler genelde bu bahirde kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509-510; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 83-85.

en-Neşr'deki (tecvide dair) bilgilerle hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî'nin bu iki kitabına ve özellikle de *en-Neşr*'ine kaynak olarak aldığı eserlerin *Mukaddime*'nin de kaynaklarını oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.^[15] Bu doğrultuda İbnü'l-Cezerî'nin, *Mukaddime*'yi kaleme alırken *en-Neşr*'in kaynaklarından, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-âyn*'ı, Sibeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tahdîd*'i ve Mekki b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye*'si gibi eserlere müracaat ettiği söylenebilir.^[16]

2. MUKADDİME'DE ELE ALINAN KONULAR

Eserin içerdiği konuların tasnif ve tahlilinde müellifin beyitlerde işlediği sıralamaya itibar edilecektir. Bu kapsamda eserin ele aldığı hususların neler olduğunun görülebilmesi için önce tablo halinde konular ve konuların yer aldığı beyitler gösterilecektir. Ardından tablodaki sıralamaya göre eserin muhtevasına ve eserde yer alan konuların işlenişindeki yöneme değinilecektir.

^[15] Burada şunu ifade etmek gerekir ki İbnü'l-Cezerî başta kıraat disiplinine dair olmak üzere birçok kitap eser almıştır. Ancak bunlar içerisinden tecvid konularını işlediği dört eserinden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi gençlik yıllarında kaleme aldığı *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i (769/1368); ikincisi kıraate dair en önemli eseri olan *en-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*'ı (799/1397); üçüncüsü *en-Neşr*'in manzûm formu olan *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*'ı (799/1397); dördüncüsü ise tecvid alanına hasrettiği *Mukaddimetü'l-Cezerî*'sidir. Bu son üç eserin birbiriyle sıkı bir bağının olduğu görülmektedir. Zira İbnü'l-Cezerî önce *en-Neşr*'i kaleme almıştır ki buna başlama tarihi Rebülevvel/Aralık 799/1396 olup bitirme tarihi ise Zilhicce/Eylül 799/1397'dir. Bu eserini manzûm hale dönüştürdüğü *Tayyibetü'n-Neşr*'ini ise aynı yıl (799/1397) Şaban/Mayıs ayında bitirmiştir. Burada dikkat çeken husus başlama tarihi itibarıyla *en-Neşr*'in, bitiş tarihi itibarıyla *Tayyibetü'n-Neşr*'in önce olduğudur. Ancak bunda bir çelişki yoktur. Zira bunu şu şekilde yorumlamamız mümkündür: İbnü'l-Cezerî Rebülevvel/Aralık 799/1396 tarihinde telifine başladığı *en-Neşr*'in büyük bir kısmını bitirdikten sonra aynı yıl içerisinde (799/1397 Şaban/Mayıs ayında) onu *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla nazmetmiş, *en-Neşr*'in kalan mütemmin cüzlerini ise daha sonra (Zilhicce/Eylül 799/1397'da) tamamlamıştır. Nitekim *en-Neşr*'in bazı yazma nüshalarının sonuna düşülen tarihlerde, tek bir bahsinin sonraki yıllarda ilave edildiği ifade edilmektedir. Bu eserlerden *et-Temhîd*'i ayrı tutacak olursak diğer üçünün aynı dönemde telif edildiği ve her üçünde de tecvid konularının aynı bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. *en-Neşr*'in hem *Mukaddime*'nin hem de *Tayyibetü'n-Neşr*'in kaynağı olduğu görülmekle birlikte *Mukaddime* ile *Tayyibe*'den hangisinin önce kaleme alındığı konusu net değildir. Bunun sebebi, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'i kaleme aldığı tarihi zikrederken *Mukaddime* için böyle bir tarihten söz etmemesidir. Nitekim bazı âlimler önce *Tayyibetü'n-Neşr*'in bazı âlimler ise *Mukaddime*'nin daha önce kaleme alındığını ifade etmektedirler. Burada hangisinin önce telif edildiğinden ziyade her iki eserde yaklaşık kırk ortak beyte yer verilmesi ve iki eserin de kaynağının *en-Neşr* olması önemli bir husustur. Bütün bunlar her iki eserin eş zamanlı olarak kaleme alındığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Geniş bilgi için bk. Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd (Cezayir: Dâru'l-Muhsin l'in-Neşri ve't-Tevzî', 1437/2016), 2/5-87; 4/593; Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*, thk. Cemâlüddîn Şerif ve Muhammed Ebu'l-Hayr Mustafâ (Tanta: Dâru's-Sahâbe l'i't-Türâs, 1430/2009), 7-10; Abdurrâzık b. Ali b. İbrâhîm Müsâ, *el-Fevâidü't-tecvîdiyye fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Tanta: Dâru'z-Zıvâ, 1423/2003), 10-11; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 86-93; Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tecvidü'n-Neşr*, thk. Ömer Türkmen (Beyrut: Mektebetü Emîr - Dâru İbn Hazm, 1443/2022), 24-54.

^[16] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/5-87.

Tablo 1: *Mukaddime*'de Yer Alan Konular

Eserde Yer Alan Konular	Konuların Yer Aldığı Beyitler
1. Mukaddime Bölümü	1-8
2. Mahâric-i Hurûf	9-19
3. Sıfât-ı Hurûf	20-26
4. Tecvidin Tanımı	27-33
5. Terkîk ve Tenbîhat Bölümü	34-40
6. Ahkâmü'r-Râ	41-43
7. Tefhîm	44-49
8. İdğâm	50-51
9. Dâd (ض) ve Zâ (ظ) Harfleri	52-61
10. Nûn ve Mîm Harfleri	62-64
11. Sâkin Nûn ve Tenvîn'in Hükümleri	65-68
12. Medler	69-72
13. Vakf ve İbtidâ	73-78
14. Maktû' ve Mevsûl	79-93
15. Te'nîs Hâ'ları/Açık ve Kapalı Tâlar	94-100
16. Vasl Hemzesi	101-103
17. Kelime sonlarında Vakf	104-105
18. Hâtîme	106-107

2.1. Mukaddime Bölümü

İlk sekiz beytin ayrıldığı bu bölümde müellif, besmele, hamdele ve salveleden sonra Kur'an okuyucusuna gerekli olan ve eserinde ele alacağı konuları ana başlıklar halinde zikretmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî, eserinde mahâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, vakf-ibtidâ, mushaf'ta ayrık ve bitişik olarak yazılan yerler, müenneslik anlamını ifade etmekle birlikte kapalı tâ (ة) şeklinde değil de açık tâ (ت) olarak yazılan yerler vb. hususlara değineceğini ifade etmiştir.^[17] Müellif bu tasnifiyle tecvid ilminin temel konularının hangi başlıklar altında toplanabileceğine de işaret etmiştir.

2.2. Mahâric-i Hurûf Bölümü

Manzûme'de, dokuz ile on dokuz arasındaki beyitler mahâric-i hurûf konusuna ayrılmıştır.^[18] Sözlükte "çıkış yeri"^[19] anlamına gelen mahreç kelimesinin ço-

^[17] Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1427/2006), 1.

^[18] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 1-2.

^[19] Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 2/249. (خرج)

ğulu mahâriç'tir. Istılahta ise "harfin seslendirildiği yer"^[20] anlamına gelmektedir. İbnü'l-Cezerî, bu bölüme harflerin mahreçlerinin/çıkış yerlerinin on yedi olduğuna işaret ederek söze başlamıştır. Âlimler arasında harflerin mahreçlerine yönelik olarak temelde üç yaklaşım söz konusudur.^[21] Bunlardan birincisi, harflerin mahreçlerinin 17 olduğudur. İbnü'l-Cezerî bu görüşü Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Mekki b. Ebî Tâlib,^[22] el-Hüzelî (ö. 465/1073) ve Ebü'l-Hasan Şüreyh (ö. 539/1144) gibi dil ve kıraat âlimleri ile İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) dile getirdiğini ileri sürmektedir. İkincisi, harflerin mahreçlerinin 16 olduğu görüşüdür. İbnü'l-Cezerî bu görüşü nahiv ve kıraat âlimlerinin çoğunluğunun benimsediğini kaydetmektedir. Bu gruptakiler med harflerinin mahreci olan cev'f'i kaldırarak med harflerinden elif'î (ل) aksa'l-halk'a; vâv'î (و) harekeli olan vâv'ın mahrecine (şefeteyn) ve yâ'yî (ي) da harekeli olan yâ'nın mahrecine (vesetu'l-lisân) taşımaktadırlar. Üçüncü görüş ise harflerin mahreçlerinin 14 olduğudur. Bu görüşü savunanlar arasında ise Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825 [?]), Cermî (ö. 225/840), İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) ve İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi âlimler sayılmaktadır. Bu gruptakiler cevfi kaldırmanın yanı sıra nûn (ن), lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin mahreçlerini de bir saymışlardır. İbnü'l-Cezerî harflerin mahreçlerine dair ileri sürülen bu görüşleri serdettikten sonra tecrübe ve temrine dayalı olarak ortaya konulduğundan dolayı kendisinin birinci görüşü (harflerin mahreçlerinin 17 olduğunu) benimsediğini ifade etmektedir.^[23]

Mahreçleri cev'f, halk, lisân, şefeteyn ve hayşûm şeklinde temelde beş bölgeye ayıran İbnü'l-Cezerî, bu bölgelerden cev'f'i bir, halk'ı üç; lisân'ı on, şefeteyn'i iki ve hayşûm'u da bir cüz'î mahreç kabul ederek toplam 17 mahreci ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî'ye göre beş küllî mahreç bölgesi ve bu bölgelerde yer alan 17 cüz'î mahrecin dağılımı şöyledir:

1. Cevf Bölgesi

Boğaz ve ağız içindeki boşluk anlamına gelen cev'f bölgesi aynı zamanda bir cüz'î mahreç olarak kabul edilmektedir. Buradan vâv (و), yâ (ي) ve elif (ل) harf-i medleri telaffuz edilmektedir.

[20] Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Çânîm Kaddûrî el-Hamed (Amman: Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000), 102.

[21] Burada, her ne kadar kitaplarda pek yer verilmesine de İbnü't-Tahhân'ın, harflerin mahreçlerinin 15 olduğuna dair görüşünü zikretmek gerekir. İbnü't-Tahhân'a göre 29 harf, halk, lisân ve şefetân şeklinde üç küllî bölgede yer alan toplam 15 cüz'î mahreçten çıkarılmaktadır. Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekârî*, thk. Hâtîm Salih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü't-Tâbirîn, 2007), 35.

[22] Mekki eserlerinde harflerin mahreçlerinin on altı olduğunu dile getirmektedir. Bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kirâati ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ebû 'Âsım Hasân b. Abbâs b. Kutub (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2005), 185; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccehâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 139; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 221-222.

[23] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/5.

2. Halk Bölgesi

Halk bölgesi üç cüz'î mahrece ayrılmakta olup bu bölgeden toplam 6 harf çıkarılmaktadır. Birincisi aksa'l-halk (boğazın göğüs yönünde en aşağısı) olup buradan hemze (ء) ve hâ (هـ) harfleri seslendirilmektedir. İkincisi vestu'l-halk olup buradan 'ayn (ع) ve el-hâ (ح) harfleri çıkarılmaktadır. Üçüncüsü ise edne'l-halk (boğazın ağız yönünde en sonu) olup buradan da ğayn (غ) ve hâ (خ) harfleri seslendirilmektedir.^[24]

3. Lisân Bölgesi

Lisân bölgesinde on cüz'î mahreç yer almakta olup bu bölgeden toplam 18 harf çıkarılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, dil bölgesini öncelikle aksa'l-lisân, vesetu'l-lisân, hâfetü'l-lisân ve tarafü'l-lisân şeklinde dört bölümde mütalaa etmektedir. Aksa'l-lisânda iki, vesetu'l-lisânda bir, hâfetü'l-lisânda iki ve tarafü'l-lisânda beş cüz'î mahreç bulunmaktadır.

Dil bölgesinde yer alan on cüz'î mahreç ve buralardan çıkarılan 18 harfin dağılımı şu şekildedir: Birincisi aksa'l-lisân/dil kökü ve ona karşılık gelen üst damak olup buradan kâf (ك) harfi çıkarılmaktadır. İkincisi yine aksa'l-lisânda olup ancak üst damak ile dil arasının biraz açılıp alt çeneye doğru meylettği yerden kef (ك) harfi telaffuz edilmektedir. Üçüncüsü vesetu'l-lisân olup dilin ortasıyla ona karşılık gelen orta damak arasından cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri çıkarılmaktadır. Dördüncüsü dilin kenarları ile ona karşılık gelen adrâs dışlarının (sol veya sağ) arasından dâd (ض) harfi çıkarılmaktadır. Beşincisi ednâ hâfetü'l-lisânın (dil ucuna yakın kenarlarının) yine buna karşılık gelen üst damağa değmesiyle lâm (ل) harfi seslendirilmektedir. Altıncısı dilin ucu ile ona karşılık gelen üst damaktan lâm harfinin biraz aşağısından) nûn (ن) harfi çıkarılmaktadır. Yedincisi dilin ucundan (dil üstünün biraz iç kısmından) râ (ر) harfi seslendirilmektedir. Sekizincisi dilin ucu ile ona karşılık gelen üst seniyye dişlerinin köklerinden tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) harfleri çıkarılmaktadır. Dokuzuncusu dilin ucu ile alt seniyye dişlerinin uçlarından safir sıfatına sahip olan sâd (ص), zây (ز) ve sîn (س) harfleri seslendirilmektedir. Onuncusu dilin ucu ile ona karşılık gelen üst seniyye dişlerinin uçlarından zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) harfleri çıkarılmaktadır.^[25]

4. Şefetân

Şefetân bölgesinde iki cüz'î mahreç bulunmakta olup buradan toplam 4 harf çıkarılmaktadır. Birinci mahreç, alt dudağın iç kısmı ile üst seniyye dişlerinin ucla-

^[24] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 1-2.

^[25] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 2; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî (İbnü'n-Nâzım) İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müf'hime fî şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye* (Kahire: Mektebetü Evlâdî-ş-Şeyh Li't-Türâs, 1439/2018), 94-105.

rıdır ki buradan fâ (ف) harfi seslendirilmektedir. İkinci mahreç ise iki dudak arası olup buradan vâv (و), bâ (ب) ve mîm (م) harfleri telaffuz edilmektedir.^[26]

5. Hayşûm

Hayşûm bölgesi aynı zamanda bir cüz'î mahreç olup buradan ğunne sesi çıkmaktadır. İbnü'n-Nâzım^[27] (ö. 835/1432) 19. beytin şerhinde, “Ğunne, sıfat cinsinden olup müstakil bir harf değildir. Dolayısıyla ğunne'ye sıfatlar bölümünde yer verilip burada ğunne'nin yerine nûn-u muhfât'a (ihfâ olunan nûn) yer verilseydi daha münasip olurdu, çünkü ğunne'nin aksine nûn-u muhfât bir harftir.”^[28] ifadelerine yer vermektedir. Nitekim İbnü't-Tahhân (ö. 561/1165) ğunne'yi mahreçler bölümünde değil de sıfatlar bölümünde işlemiştir.^[29]

İbnü'l-Cezerî harflerin mahreçlerini aksa'l-halk'tan başlatarak şefeteyne doğru sıralamıştır. Bu usûl genel olarak tecvid âlimlerinin benimsediği bir yöntemdir. Bir kısım dilciler ile modern bazı araştırmacıların ise harflerin mahreçlerini şefeteynden başlatarak aksa'l-halk'a doğru sıraladığı görülmektedir. İbnü'n-Nâzım bu sıralamanın mahreçlerin hakikatine bir zarar vermeyeceğini “her bir ölçünün iki ucu/sınırı olduğunu bunlardan birinin başlangıç kabul edildiğinde diğerinin onun sonu olacağını” ifade ederek İbnü'l-Cezerî'nin cumhur ulemaya uyararak mahreçleri aksa'l-halk'tan şefeteyne doğru sıraladığını ifade etmektedir.^[30]

2.3. Sıfât-ı Hurûf Bölümü

Manzûme'nin yirmi ile yirmi altı arasındaki beyitleri sıfât-ı hurûf konusuna ayrılmıştır.^[31] Sözlükte “özellik”^[32] anlamına gelen sıfat kelimesi istilahta “mahreçinden çıkışı/seslendirilişi esnasında harfte meydana gelen keyfiyet/özellik”^[33] şeklinde tanımlanmaktadır.

Sıfatlarla alakalı âlimler tarafından on dört, otuz dört ve kırk dört gibi sayılar ileri sürülse de cumhur ulemanın görüşü sıfatların on yedi olduğu şeklinde yoğun-

^[26] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 2; İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfihime*, 106.

^[27] İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekr Ahmed.

^[28] İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfihime*, 106-107.

^[29] İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 43.

^[30] İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfihime*, 94; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 232-233.

^[31] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 2-3.

^[32] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/356. (وصف)

^[33] İsmâuddîn Ahmed b. Mustafa b. Halîl Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seyyidî Muhammad Muhammed el-Emîn (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushaffîş-Şerîf, 1421/2000), 87.

laşmıştır. İbnü'l-Cezerî de cumhurun görüşünü benimseyerek *Mukaddime*'de on yedi^[34] sıfattan bahsetmektedir.^[35]

İbnü'l-Cezerî ilk olarak, bir harfte birlikte bulunması mümkün olmayan (birbirinin zıddı olan) sıfatları, ardından bazı harflerde bulunan müstakil (zıddı olmayan) sıfatları zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî, birbirinin karşıtı/zıddı olan sıfatları sayarken bunlardan birine sahip olan harfleri sayıp kalanların diğer sıfata sahip olduğunu imâ etmiştir. Müellif, sıfatları sadece ismen zikretmiş olup sıfatlara dair herhangi bir tanımlama yapmamıştır. Ancak biz burada müellifin de kaynaklarına müracaat ederek sıfatlar hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu kapsamda İbnü'l-Cezerî'nin taksimatına göre, birbirinin zıddı olup aynı harfte bir arada bulun(a)mayan sıfatlar şunlardır:

a. Hems-Cehr

1. Hems: Mahrece itimadın zayıf olmasından dolayı harfin telaffuzu esnasında nefesin harfle beraber akmasına denir.^[36] İbnü'l-Cezerî alfabedeki yirmi dokuz harften on tanesinde hems sıfatı olduğunu ifade ederek bunlara (فحثة شخص سكت) lafzıyla işaret etmiştir. Bunlar; fâ (ف), hâ (ح), sâ (ث), hâ (ه), şîn (ش), hâ (خ), sâd (ص), sîn (س), kêf (ك) ve tâ (ت) harfleridir.

2. Cehr: Mahrece itimadın kuvvetli olmasından dolayı harfin telaffuzu esnasında nefesin harfle beraber akmayıp sesin aşikâr olmasına denir.^[37] Cerh sıfatlı harfler, hems sıfatına sahip olan harflerin dışındakilerdir.

b. Şiddet-Beyniyye-Rihvet

3. Şiddet: Harfin telaffuzu esnasında mahrece itimadın tam olmasından dolayı sesin akmasının engellenmesine denir.^[38] Yani harf telaffuz edilirken ses uzamaz. İbnü'l-Cezerî sekiz harfte şiddet sıfatı olduğunu ifade ederek bunlara (أجد قط بكت) lafzıyla işaret etmiştir. Bunlar; hemze (أ), cîm (ج), dâl (د), kâf (ق), tâ (ط), bâ (ب), kêf (ك) ve tâ (ت) harfleridir.

Beyniyye: Sesin ne rihvet'te olduğu gibi tamamen akması ne de şiddet'te olduğu gibi tamamen hapsolmesidir.^[39] Bu ikisi arasında bir sestir. İbnü'l-Cezerî beş harfte beyniyye sıfatı olduğunu ifade ederek bunlara (لن عمر) lafzıyla işaret etmiştir.

[34] Şiddet ve rihvet arasında zikrettiği beyniyye sıfatıyla birlikte bu sayı on sekize çıkmaktadır.

[35] Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 41.

[36] Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 57-58.

[37] Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 58; Muhammed Mekki Nasr Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fi 'ilmi tecvîdî'l-Kur'ânî'l-Mecîd* (Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012), 47.

[38] Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 58-59; Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47.

[39] Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 49; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 45.

Bunlar; lâm (ل), nûn (ن), 'âyn (ع), mîm (م) ve râ (ر) harfleridir. İbnü'l-Cezerî, bazı âlimlerin bunlara vâv ve yâ harflerini ilave ettiğini ifade etmektedir.^[40]

4. Rihvet: Harfin telaffuzu esnasında mahrece itimadın zayıf olmasından dolayı sesin harfle beraber akmasına denir.^[41] Rihvet sıfatlı harfler, şiddet ve beyniyye sıfatlı harflerin dışındaki harflerdir.

c. İsti'lâ-İstifâle

5. İsti'lâ: Harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa yükselmesine (ve böylece sesin de yükselmesine/kalınlaşmasına) denir.^[42] İsti'lâ harfleri yedi tane olup İbnü'l-Cezerî bunlara (خص ضغط قظ) lafzıyla işaret etmiştir. Bunlar; hâ (ح), sâd (ص), dâd (ض), 'ğâyn (غ), tâ (ط), kâf (ق) ve zâ (ظ) harfleridir.

6. İstifâle: Harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa yükselmeyip alt çenede kalmasına (ve böylece sesin de alçalmasına/incelmesine) denir.^[43] İstifâle sıfatlı harfler, isti'lâ sıfatına sahip olan harflerin dışındakilerdir.

Burada şunu ilave etmek gerekir ki; râ (ر) harfi ve lafz-ı Celâl'in (الله) lâm'ı (ل) bazı durumlarda tefhîm/tağlîz/kalın bazı durumlarda ise terkîk/ince okunur.

d. Itbâk-İnfitâh

7. Itbâk: Harfin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselip yapışmasına veya yaklaşmasına ve sesin dil ile damak arasına sıkıştırılmasına denir.^[44] Itbâk harfleri dört tane olup İbnü'l-Cezerî vezin gereği bu harfleri diğerlerinde olduğu gibi bir lafızda/cümlede toplamamıştır. Kaldı ki bu harflerin oluşturacağı kelimenin telaffuzu da oldukça zordur.^[45] Bunlar; sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ) harfleridir.

8. İnfitâh: Harfin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselmeyip dil ile üst damak arasında açıklık kalmasına ve nefesin harfin telaffuzu esnasında dil ile üst damak arasından akmasına denir.^[46] İnfitâh sıfatlı harfler, itbâk sıfatına sahip olan harflerin dışındakilerdir.

^[40] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/12.

^[41] Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 59-60.

^[42] Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 62; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 45.

^[43] Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 62-63; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 47.

^[44] Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 62-63; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 52; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 48.

^[45] Ebu'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-Mukaddime-ti'l-Cezeriyye*, nşr. Râşid el-Halîlî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009), 42.

^[46] Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 63; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 53; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 48.

e. İzlâk-İsmât

9. İzlâk: Dil ve dudak ucundan çıkarılmaları sebebiyle, harfin telaffuzu esnasında dilin çabuk/süratli olmasına denir.^[47] İbnü'l-Cezerî, altı harfte izlâk sıfatı olduğunu ifade ederek bunlara (فر من لب) lafzıyla işaret etmiştir. Bunlar; fâ (ف), râ (ر), mîm (م), nûn (ن), lâm (ل) ve bâ (ب) harfleridir.

10. İsmât: Dile ağır gelmesi sebebiyle harfin ağır ve yavaş telaffuz edilmesine denir. İsmât sıfatlı harfler, izlâk sıfatlı harflerin dışındakilerdir. İbnü'l-Cezerî'nin bu başlıkta zikrettiği izlâk ve ismât sıfatları sarf/morfoloji ilmiyle alakalı olmaları gerekçesiyle çoğu âlim tarafından tecvid ilminde zikredilmemiştir.^[48]

İbnü'l-Cezerî'ye göre, bazı harflerde bulunan müstakil (zıddı olmayan) sıfatlar ise şunlardır:

11. Safîr: Harfin telaffuzu esnasında kuş veya ıslık sesine benzer keskin bir sesin çıkmasına denir.^[49] İbnü'l-Cezerî'ye göre bu sığata sahip olan harfler sâd (ص), zâ (ز) ve sîn (س) harfleridir.

12. Kalkale: Güçlü bir ses işitilinceye kadar harfin mahrecinin kımlatılmasına denir.^[50] İbnü'l-Cezerî, kalkale sıfatına sahip harfleri (قطب جد) lafzıyla ifade etmiştir ki bunlar; kâf (ق), tâ (ط), bâ (ب), cîm (ج) ve dâl (د) olmak üzere beş harftir. Bazı âlimler kalkale'yi vâsl ve vakf esnasında ortaya çıkmasına göre kalkale-i suğrâ^[51] ve kalkale-i kübrâ^[52] şeklinde ikiye; bazıları da kalkale-i suğrâ,^[53] kalkale-i kübrâ^[54] ve kalkale-i ekber^[55] şeklinde üçe^[56] ayırmışlardır.

^[47] Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 53; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 49; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 209.

^[48] Özellikle rubâî/dört ve humâsî/beş harfli kelimelerin tamamen ismât sıfatlı harflerden oluşması men olunmuş ve aralarına izlâk sıfatlı harflerin konulması gerektiği ifade edilmiştir. Dört veya beş harfli bir kelimenin tamamen ismât sıfatlı harflerden oluşması onun Arapçaya sonradan geçtiğinin alameti olduğu belirtilmiştir. Bk. Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 53-54; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 49; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 209.

^[49] Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 64; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 54; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 50; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 210.

^[50] Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 64; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 50; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 210.

^[51] (قَيْلِكَ) kelimesinde bâ harfinde meydana gelen kalkale gibi.

^[52] (وَتَيْبٌ) ve (كَيْسَبٌ) kelimelerindeki bâ harfinde vakf esnasında meydana gelen kalkaleler gibi.

^[53] (قَيْلِكَ) kelimesinde bâ harfinde meydana gelen kalkale gibi.

^[54] (كَيْسَبٌ) kelimesindeki bâ harfinde vakf esnasında meydana gelen kalkale gibi.

^[55] (وَتَيْبٌ) kelimesindeki bâ harfinde vakf esnasında meydana gelen kalkale gibi.

^[56] Su'âd Abdülhamîd, *Teyşîr-ı Rahmâm fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru't-Takvâ, 1431/2010), 98-99; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 50.

13. Lîn: Dile külfet vermeksizin harfin kolayca telaffuz edilmesine denir.^[57] Bu sığata sahip olan harfler kendileri sakin, mâkabli/öncesi fethalı olan vâv (و) ve yâ (ي) harfleridir.

14. İnhirâf: Harf telaffuz edilirken başka harfin mahrecine ve sıfatına doğru meyletmesine denir.^[58] İbnü'l-Cezerî'ye göre bu sığata sahip olan harfler lâm (ل) ve râ (ر) harfleridir.

15. Tekrîr: Harfin telaffuzu esnasında dilin ucunun titremesine denir. Bu sıfat râ (ر) harfine mahsus olup kıraat esnasında râ'nın tekrar edilmesinden kaçınılmalıdır.^[59]

16. Tefeşşî: Şîn (ش) harfinin telaffuzu esnasında sesin ağız içerisinde yayılması ve zâ harfinin mahrecine varıncaya kadar uzamasına denir.^[60]

17. İstitâle: Dâd (ض) harfinin telaffuzu esnasında sesin, mahrecin evvelinden başlayarak lâm harfinin mahrecine varıncaya kadar uzamasına denir.^[61]

Mukaddime'de ortaya konulan ve yukarıda kısaca izah edilen sıfatlara bakıldığında İbnü'l-Cezerî'nin manzûmede en meşhur sıfatlara yer verdiği; zıddı olan sıfatları sıralarken en etkin olandan daha az etkin olana doğru bir yol izlediği (hems-cehr, şiddet-rihvet... izlâk-ısmât); zıddı olmayan sıfatlarda ise bir grup harfte bulunandan bir harfte bulunana göre sıraladığı söylenebilir (safır, kalkale... istitâle). Yine İbnü'l-Cezerî'nin manzûmede zikrettiği sıfatlardan izlâk ve ısmâtın dışındaki sıfatların savtı (yani harfin ses ve nefes özelliğiyle alakalı olduğu), söz konusu iki sıfatın ise sarfî (kelimenin yapısıyla alakalı) olduğu müşahede edilmektedir.

2.4. Tecvidin Tanımı Bölümü

İbnü'l-Cezerî harflerin mahreç ve sıfatlarını anlattıktan sonra yirmi yedi ile otuz üç arasındaki beyitlerde tecvidin gerekliliği, tanımı, hükmü ve önemi gibi konulara değinmiştir.^[62] Kur'an'ın tecvidli bir şekilde indirildiğini ve bize kadar da bu

^[57] Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 65; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 56; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 53.

^[58] Ebû Bişr Sibeveh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988), 4/4/435; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 70-71; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/16; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 57; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 53.

^[59] Sibeveh, *el-Kitâb*, 4/4/435; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 70; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/16-17; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 57; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 54.

^[60] Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 73; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/17; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 58; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 56.

^[61] Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 73; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/17; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd*, 58; Ğavsânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 56.

^[62] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 3-4.

şekilde ulaştığını dile getiren İbnü'l-Cezerî böylece tecvidin sonradan ihdas edilmeyip Kur'an'ın aslı formu (Kur'an kelimelerinin telaffuzunun aslı formu) olduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadelerinden hareketle insan planında, Kur'an'ı tecvid ile okuyan ilk kişinin Hz. Peygamber olduğu, dolayısıyla tecvidin ameli/pratik yönünün Hz. Peygamber ile birlikte ortaya çıktığı ve onun okuyuşunun nesiller boyu aktararak bize kadar geldiği söylenebilir.

İbnü'l-Cezerî tecvidi şöyle tanımlamaktadır: “Harflerin lâzımı ve arızî sıfatlarına riayet ederek her bir harfi kendi mahrecinden çıkarmaktır.”^[63] Bu tanımda tecvidin ameli yönüne vurgu yapılmakla birlikte temel konularının da neler olduğu ortaya konulmaktadır. Bundan hareketle mahâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf'un tecvidin temel konuları olduğu ifade edilebilir.

İbnü'l-Cezerî yirmi yedinci beyitte, Kur'an'ı tecvide riayet etmeden okuyanların günahkâr olacağını ifade eden geniş bir kavram kullanmaktadır. Ancak *en-Neşr*'de bu kavrama açıklık getirerek insanların Kur'an'ı tecvidli okuma konusunda birbirinden farklılık gösterdiğini dile getirmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'an'ı tecvidli okuma konusunda insanlar üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi, Kur'an okurken tecvide riayet edip sevaba nail olanlar. İkincisi, Kur'an okurken tecvide riayet etmeyip gelişigüzel okuyan ve sevaptan mahrum olanlar. Üçüncüsü ise Kur'an okurken tecvide riayet etmek istediği halde buna güç yetiremeyenler olup bunlar gücünün üstünde bir şeyle mesul değildir.^[64] İbnü'l-Cezerî, tecvidin ifrat ve tefritten uzak olarak yerine getirilmesi gerektiğini, bunun da ancak sürekli bir egzersizle sağlanabileceğini ifade etmektedir.

2.5. Terkîk ve Tenbîhat Bölümü

Müellif, harflerin mahreç ve sıfatlarını, ardından tecvidin gerekliliğini anlattıktan sonra birtakım örnekler zikrederek kelimelerin okunuşunda sıfatlara riayet edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cezerî, otuz dört ile kırkıncı beyitler arasını ayırdığı bu bölümde özellikle istifâle sıfatlı harflerin ince okunması gerektiğine, şiddet, cehr ve kalkale gibi sıfatların özenle yerine getirilmesine dikkat çekmiştir.^[65] Bu minvalde (الله) lafzının başındaki hemze (ا), (وَلْيَتَلَطَّفْ) kelimesindeki lâm (ل), (الصَّبْرُ) kelimesindeki bâ (ب) ve (حَصْحَصَ) kelimesindeki hâ (ح) harflerinin ince okunmasına; (رَبُّوْهُ) kelimesindeki bâ (ب), (الْفَجْرُ) kelimesindeki cîm (ج) harflerinin şiddet, cehr ve kalkale sıfatlarına özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

^[63] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 3-4.

^[64] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/28.

^[65] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 4.

2.6. Ahkâmü'r-Râ Bölümü

İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Cezerî*'nin kırk bir ile kırk üçüncü beyitler arasında râ'nın okunuşuna ayırmıştır.^[66] Bu kapsamda râ harfi kesreli olduğunda ve kendisi sakin olup (kendinden sonra hurûf-u isti'lâ gelmemek kaydıyla) mâkabli aslı kesreli olunca ince okunması gerektiğini ifade etmiştir. Aslı kesreden sonra gelen sakin râ'nın ardında kesreli isti'lâ harfinin bulunduğu (فَرْقِي) kelimesindeki râ'nın tefhîm/kalın ve terkîk/ince okunmasının caiz olduğuna işaret etmiştir. İbnü'l-Cezerî bu bölümde, râ'nın ince okunması gereken yerleri zikrederek bunun dışındaki yerlerde tefhîm ile okunması gerektiğine işaret etmiştir. Râ harfinin tefhîm veya terkîk ile okunmasına dair şunu söyleyebiliriz: Râ harfi harekeli ise bu harekeye itibar edilerek fetha ve zammeli olduğunda tefhîm, kesreli olduğunda terkîk ile okunur. Sakin olduğu durumlarda ise aslolan râ'nın tefhîm ile okunmasıdır. Bu durumda terkîk ile okunması için ârizî birtakım şartların bulunması gerekir.^[67]

2.7. Tefhîm Bölümü

Kırk dört ile kırk dokuzuncu beyitler arasının ayrıldığı bu bölümde İbnü'l-Cezerî, birtakım harflerin kalın okunması gerektiği yerlere dikkat çekmiştir.^[68] Bu kapsamda, fetha ve zammeden sonra gelen lafz-ı Celâl'in (الله) lâ'm'ının (ل), (قال) gibi kelimelerde isti'lâ harflerinin tefhîm ile okunmasını; (العصا) ve (أَحَطْتُ) gibi içerisinde itbâk (ص ض ط ظ) harflerinin bulunduğu kelimelerde itbâk sıfatının belirgin hale getirilmesini tembihlemiştir. Yine (نَخْلُكُمُ) kelimesinin hülf/iki vechle okunabileceğini ilave etmiştir. Normalde idğâm ile alakalı olan bu kelimeyi burada zikretmesinin sebebi (نَخْلُكُمُ) kelimesinin nâkis idğâm ile okunduğunda (ق) harfinin isti'lâ sıfatının belirgin olması gerektiğidir.

2.8. İdğâm Bölümü

Elli ve elli birinci beyitlerde idğâm konusuna değinen İbnü'l-Cezerî, idğâmı iki kategoride ele almıştır.^[69] İbnü'l-Cezerî "Mütemâsil ve mütecânis harflerden birincisi sakin ikincisi harekeli olursa birincisini ikincisine idğâm et." dedikten sonra buna (بَلْ لَّا) ve (قُلْ رَبِّي) kelimelerini örnek olarak vermiştir. Bu örneklerden (بَلْ لَّا) kelimesinin idğâm-ı mütemâsil/misleyn olduğunda ittifak vardır. Ancak (قُلْ رَبِّي) kelimesinde çoğunluğa göre idğâm-ı mütekâribeyn vardır. Çünkü (ل) ve (ر) harflerinin mahreçleri yakın olmakla birlikte birbirinden farklıdır. Buna rağmen İbnü'l-Cezerî (قُلْ رَبِّي) kelimesini idğâm-ı mütecâniseyne örnek vermiştir. Bunun sebebini şöyle açıklamak mümkündür: Yukarıda harflerin mahreçleri konusun-

^[66] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 5.

^[67] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/234.

^[68] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 5.

^[69] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 5-6.

da ileri sürülen görüşler içerisinde (Ferrâ ve ona tabi olanların ileri sürdüğü) üçüncüsüne göre harflerin mahreçleri on dört olup lâm, nûn ve râ (ل ن ر) harfleri aynı mahreçten çıkan (mütecânis) harfler olarak kabul edildiği zikredilmişti. İşte İbnü'l-Cezerî bu örneği, Ferrâ ve Cermî gibi âlimlerin görüşünü dikkate alarak verdiği görülmektedir. Bundan amaç öğrencinin dikkatini buna çekmek ve olaylara geniş bir perspektiften bakabilme yetisini kazandırmak olduğu söylenebilir. Diğer taraftan mütekâribeyn'in mütecâniseyn olarak da (özellikle ilk dönem âlimlerince) isimlendirildiği zikredilmektedir. İbnü'l-Cezerî "Mütêmâsil ve mütecânis harflerden birincisi sakın ikincisi harekeli olursa birincisini ikincisine idğâm et." ifadesiyle muttefekun aleyh (üzerinde ittifak edilmiş) olan idğâm-ı sağır'ı kastedip Ebû Amr (ö. 154/771) kıraatinde uygulanan idğâm-ı kebîr'i ise dışarıda bırakmıştır. Böylece ittifak edilen hususların tecvid, ihtilaf edilen hususların ise kıraat ilmi kapsamına girdiğine işaret etmiştir.^[70]

2.9. Dâd ve Zâ Harfleri Bölümü

Manzûme'nin elli iki ile altmış birinci beyitleri arası, dâd (ض) ve zâ (ظ) harflerinin okunuşunda dikkat edilmesi gereken konulara ayrılmıştır.^[71] Müellif öncelikle (ض) harfinin mahreç ve istitâle sıfatıyla (ظ) harfinden ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından sûreler içerisinde bu harflerin bulunduğu yerlere işaret ederek birbirine karıştırılmaması gerektiğine ve (الَّذِي أَنْعَضَ ظَهْرَكَ)^[72] kelimesinde olduğu gibi art arda geldiği durumlarda her bir harfin açık açık okunmasının lüzumuna dikkat çekmiştir. Yine müellif, mushaf'ta az bulunması sebebiyle zâ (ظ) harfinin olduğu kelimeleri zikrederek diğerlerinin dâd (ض) harfine sahip olduğunu îmâ etmiştir.

2.10. Nûn ve Mîm Harfleri Bölümü

Mukaddime'nin altmış iki ile altmış dördüncü beyitleri arasının ayrıldığı bu bölümde İbnü'l-Cezerî, şeddeli nûn ve mîm harfleri ile sâkin mîm'in okunuşunda dikkat edilmesi gereken hususlara işaret etmiştir.^[73] İlk olarak şeddeli nûn ve mîm'in ğunne sıfatının açığa çıkarılması ve hakkıyla yerine getirilmesine değinmiştir. Ardından bâ (ب) harfinden önce gelen sakın mîm (م) harfinin ğunnesinin (ihfâ-i şefevî/dudak ihfâsı) yerine getirilmesine, bâ'nın dışındaki harflerden önce ise izhâr edilmesine dikkat çekmiştir. Burada İbnü'l-Cezerî, sakın mîm'den sonra

^[70] Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-mühkeme fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, nşr. Râşid el-Halîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009), 179-180; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 76-78; Çavşânî, *eş-Şerhu'l-menhecî*, 96-97.

^[71] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 6-7.

^[72] el-İnşirâh, 94/3.

^[73] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 7.

harekeli mîm geldiğinde oluşacak idğâmı ayrıca zikretmemiştir. Bunun sebebi şeddeli nûn ve mîm ifadesini idğâmı içerecek şekilde kullanıp ona, öncesinde dikkat çekmiş olmasıdır.

2.11. Sâkin Nûn ve Tenvîn'in Hükümleri Bölümü

Altmış beş ile altmış sekizinci beyitler arası bu başlığa ayrılmıştır.^[74] İbnü'l-Cezerî öncelikle sâkin nûn ve tenvîn'in, kendilerinden sonra gelecek harflere göre izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ olmak üzere dört hükmünün olduğunu açıklamıştır. Ardından hangi harflerden önce nasıl okunması gerektiğine işaret etmiştir. Bu kapsamda, boğaz harflerinden (ء ه ح غ خ) önce izhâr; bâ (ب) harfinden öce iklâb; lâb; lâm (ل) ve râ (ر) harflerine ğunnesiz idğâm (idğâm bilâ ğunne); yâ, mîm, nûn ve vâv (و ن م ي) harflerine ğunneli idğâm (idğâm mealğunne), bunların dışındaki harflerden önce gelince de ihfâ olacağını ifade etmiştir. (دنيا), (بئيان), (فنوان) ve (صنوان) gibi sâkin nûn ile vâv (و) ve yâ (ي) aynı kelimedede bulununca izhâr edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

2.12. Medler Bölümü

Mukaddime'nin altmış dokuz ile yetmiş ikinci beyitleri medler konusuna tahsis edilmiştir.^[75] İbnü'l-Cezerî ilk olarak medleri lâzım, vâcib ve câiz şeklinde üçe ayırmış, ardından bunlarla neyi kastettiğini açıklamıştır. Birincisi, medd-i lâzım; harf-i medden sonra sebab-i medden sükûn-ü lâzım gelirse (ister vakf ister vasl halinde olsun) medd-i lâzım olur, (الحاقّة) ve (الآن) gibi. İkincisi, medd-i vâcib; harf-i medden sonra sebab-i medden hemze gelip ikisi de aynı kelimedede/muttasıl bulunursa medd-i vâcib/medd-i muttasıl olur, (جاء) gibi. Üçüncüsü, medd-i câiz; harf-i medden sonra sebab-i medden hemze gelip ikisi farklı kelimelerde/munfasıl bulunursa medd-i câiz/medd-i munfasıl olur, (يا أيّها) gibi. Dördüncüsü, medd-i câiz; harf-i medden sonra sebab-i medden (vakıf esnasında) sükûn-ü âriz gelirse medd-i câiz/medd-i âriz olur, (يعلمون) gibi. Buradaki taksimatta dikkat çeken hususlardan biri, İbnü'l-Cezerî'nin, medleri hükümlerine göre gruplandırmış olmasıdır. Şöyle ki, medd-i munfasıl ve medd-i âriz'i, câiz med adı altında toplamış, yine medd-i âriz ile aynı hükümlere tabi olduğundan dolayı medd-i lin'e ayrıca yer vermemiştir.

2.13. Vakf ve İbtidâ Bölümü

Eserin yetmiş üç ile yetmiş sekizinci beyitleri bu bölüme ayrılmıştır.^[76] İbnü'l-Cezerî, tecvide dair mahâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf ve müteferrik birtakım kolları zikrettikten sonra vakf ve ibtidâ konusuna geçmiştir. Kur'an tilaveti esna-

^[74] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 7.

^[75] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 7-8.

^[76] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 8.

sında “manaya uygun bir yerde durup nefes almaya vakf; nefes alıp dinlendikten sonra vakf yapılan kelimenin devamından ya da öncesinden okumaya devam etmeye ise ibtidâ” denir.^[77] İbnü'l-Cezerî, vakf yapılan yerde mananın tamam olmasına göre vakfı, vakf-1 tâm, vakf-1 kâfi ve vakf-1 hasen şeklinde üç kısma ayırmış, ayrıca mananın tamam olmadığı yerlerdeki vakf-1 kabih'i de ilave etmiştir. Bu dört çeşit vakf kısaca şöyledir:

1. Vakf-1 tâm: Vakfedilen yerde kelamın tamam olup sonrasıyla mana ve lafız/i'râb bağının olmadığı yerlerde yapılan vakf çeşididir. Bu tür yerlerde vakfedilebilir ve sonrasında da ibtidâ edilebilir.

2. Vakf-1 kâfi: Vakfedilen yerde kelamın tamam olup sonrasıyla lafız bağı kalmayıp sadece mana bağının bulunduğu yerlerde yapılan vakf çeşididir. Bu tür yerlerde de vakf-1 tâm'da olduğu gibi vakfedilebilir ve sonrasında da ibtidâ edilebilir.

3. Vakf-1 hasen: Vakfedilen yerde kelamın tamam olup sonrasıyla hem lafız hem de mana bağının devam ettiği yerlerde yapılan vakf çeşididir. Bu çeşit yerlerde durulabilir ancak sonrasında ibtidâ etmek doğru değildir. Ancak vakf yapılan yer âyet sonları olursa sonraki âyetten ibtidâ edilerek okumaya devam edilebilir.

4. İbnü'l-Cezerî, vakf yapmanın câiz olduğu yerleri açıkladıktan sonra, ancak ıztırârî/zorunlu olarak durulabilecek yerlere işaret etmek amacıyla vakf-1 kabih tabirini kullanmıştır. Buna göre vakf-1 kabih: Vakfedilen yerde kelamın ne lafız ne de mana yönünden tamam olmadığı vakf çeşididir. Bu tür yerlerde ancak zarureten durulabilir ve öncesinden uygun bir yerden ibtidâ edilerek tilavete devam edilir.^[78]

İbnü'l-Cezerî'nin *Manzûmetü'l-Cezerî*'de vakf ve ibtidâ konusuna dair yaptığı tasnif ve verdiği bilgiler ışığında özelde Ebû Amr ed-Dânî'yi genelde ise cumhuru/çoğunluğu takip ettiği söylenebilir.^[79] Yine İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'de vakfı kısımlara ayırıp açıkladığı gibi ibtidâ hakkında bir bilgiye yer vermemiş, bununla her vakf çeşidinden sonra (vakf-1 hasen'deki farklı durumlar istisna edilecek olursa) aynı hükme tâbi bir ibtidânın olduğunu zımnen îmâ etmiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de vakfta olduğu gibi ibtidânın da ibtidâ-i tâm, ibtidâ-i kâfi, ibtidâ-i hasen ve ibtidâ-i kabih şeklinde dört kısma ayrıldığını ifade etmesi buna işaret etmektedir.^[80]

^[77] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/81.

^[78] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/55-87.

^[79] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/64-70; Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfid*, 153; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 544; Mehmet Kara, “İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlimine Yaklaşımı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 62.

^[80] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/64-70.

2.14. Maktû' ve Mevsûl Bölümü

Eserin yetmiş dokuz ile doksan üçüncü beyitleri arası bu bölüme ayrılmıştır.^[81] Mushaf'ta, aynı telaffuza sahip olmakla birlikte ayrı yazılan kelimeler için maktû', bitişik yazılan kelimeler için mevsûl ifadesi kullanılmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin, maktû' yazılan yerlere verdiği örneklerden bazıları şunlardır: (وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)^[82], (وَأَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا)^[83] ve (وَأَنْ لَا تُعْلُوا عَلَى اللَّهِ)^[84] gibi âyetlerde (أَنْ) ve (لَا) kelimeleri telaffuzda birleştirilmekle birlikte mushafta maktû'/ayrı yazılmıştır. Aynı telaffuza sahip olan kelimeler (أَلَا تَكُونُ فِئْتَةً)^[85], (أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ)^[86] ve (أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ)^[87] âyetlerinde mevsûl/bitişik olarak yazılmıştır. (لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا)^[88] âyetinde (لِكَيْ) kelimesi (لَا) kelimesinden ayrı yazılmış iken; (لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا)^[89] âyetinde ise bitişik resmedilmiştir. Yine (مَا لَهُذَا الْكِتَابِ)^[90], (فَمَا لَهُذَا الْقَوْمِ)^[91] ve (وَقَالُوا مَا لَهُذَا الرَّسُولِ)^[92] ve (فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا)^[93] âyetlerindeki (ل) harfi kendinden sonraki kelimelere bitiştirilmeden maktû' olarak yazılmıştır. Benzer özelliğe sahip (وَمَا لَأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى)^[94] âyetinde ise (ل) harfi sonrasındaki (أحد) kelimesine mevsûl/bitişik olarak resmedilmiştir.^[95] Bir önceki başlıkta yer verilen vakf ve ibtidânın sıkı bir bağının olduğu konulardan biri maktû' ve mevsûl konusudur. Çünkü ayrı yazılan kelimelerde -tercih edilmemekle birlikte- vakf yapılmasına cevaz verilirken bitişik yazılan kelimelerde ise bu uygun görülmemiştir. Özellikle mushafta, maktû' olarak resmedilen yerlerde vakf konusunda kıraat imamlarından farklı rivayetler zikredilmiştir.^[96] Bu bakımdan İbnü'l-Cezerî manzûmede, düzgün bir Kur'an tilaveti için mushafta, maktû' ve mevsûl olarak yazılan yerlerin bilinmesinin önemine işaret etmiştir.

[81] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 8-10.

[82] Hûd 11/14.

[83] el-Hac 22/26.

[84] ed-Dühân 44/19.

[85] el-Mâide 5/71.

[86] Hûd 11/2.

[87] en-Neml 27/31.

[88] en-Nahl 16/70.

[89] el-Hac 22/5.

[90] en-Nisâ 4/78.

[91] el-Kehf 18/49.

[92] el-Furkân 25/7.

[93] el-Meâric 70/36.

[94] el-Leyl 92/19.

[95] Mushaf'ta yer alan birtakim kelimelerin ayrıık-bitişik yazılma nedenlerine dair geniş bilgi için bk. Resul Akcan, *Mushaf İmlâsının İrfânî Yoyumu -Merrâkuşî Örneği-* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022), 157-163; Resul Akcan, "Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 786-787.

[96] Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/272-352; Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürsidü't-Talebe Adlı Eserinin kıraat İlimindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 168-171.

2.15. Te'nîs Hâ'ları (Açık ve Kapalı Tâlar) Bölümü

Mukaddime'nin doksan dört ile yüzüncü beyitleri arası te'nîs hâ'ları bölümüne tahsis edilmiştir.^[97] Bir önceki başlıkta olduğu gibi bu bölümün de vakf ve ibtidâ ile sıkı bir bağı vardır. Lafız açısından müennes kabul edildiği halde sonlarına tâ-i merbuta/kapalı tâ (ة) değil de tâ-i mebsûta/açık tâ (ت) ile yazılan birtakım kelimeler söz konusudur. İbnü'l-Cezerî bu başlıkta, kapalı tâ (ة) olması gerektiği halde açık tâ (ت) ile yazılan kelimeleri bir araya getirerek düzgün bir tilavet için bu hususların bilinmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Cezerî*'de, mushafta az bulunmaları sebebiyle açık tâ (ت) ile yazılan yerleri zikrederek bunların dışındaki yerlerde kapalı tâ (ة) ile yazıldığına telmihte bulunmuştur.^[98] Aynı kelimenin mushafın bazı yerinde kapalı tâ (ة), bazı yerinde de açık tâ (ت) olarak resmedilmesine dair birtakım yerler şöyledir:

Örnek 1: (إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ)^[99] âyetinde (رَحْمَتٌ) kelimesi açık tâ ile (لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ)^[100] âyetinde ise (رَحْمَةً) kelimesi kapalı tâ ile yazılmıştır.

Örnek 2: (وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ)^[101] âyetinde (نِعْمَتٌ) kelimesi açık tâ ile (وَادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ)^[102] âyetinde ise (نِعْمَةً) kelimesi kapalı tâ ile resmedilmiştir.

Örnek 3: (فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا)^[103] âyetinde (لِسُنَّتٍ) kelimesi açık tâ ile (وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا)^[104] âyetinde ise (لِسُنَّةً) kelimesi kapalı tâ ile yazılmıştır. Bunlara benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada önemli bir husus, vakf esnasında kapalı tâların (ة) bulunduğu kelimelerde bütün kıraat imamları mushaf hattına uygun olarak hâ (هـ) şeklinde vakfederken; açık tâların (ت) bulunduğu kelimelerde ise aralarında farklılığın olduğudur. Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/738), Âsım (ö. 127/745) ve Hamza (ö. 156/772) bu kelimelerde mushaf hattına uygun olarak açık tâ (ت) ile vakfederler ki bu, Tay lehçesine göredir. İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr ve Kisâî (ö. 189/805) ise kelimenin aslını dikkate alarak hâ (هـ) şeklinde vakfederler ki bu da Kureyş lehçesine göredir.^[105] Burada şunu hatırlatmak gerekir ki söz konusu kelimeler üzerinde ancak zarûreten veya ihtibârî (eğitim

^[97] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 10.

^[98] Muhammed b. Bedridîn Mahmûd el-Münşî el-Akhisârî, *Ta'likâ 'alâ Manzûmeti'bni'l-Cezerî*, thk. Ömer Türkmen (Bursa: Emîn Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2021), 112; Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, nşr. Râşid el-Halîfî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009), 149.

^[99] el-A'râf 7/56.

^[100] ez-Zümer 39/53.

^[101] el-Bakara 2/231.

^[102] el-Mâide 5/7.

^[103] Fâtir 35/43.

^[104] el-Fetiğ 48/23.

^[105] İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfihime*, 276.

amaçlı) olarak vakf yapılabilir. Çünkü bu kelimeler muzâf konumunda olup tilâvet esnasında muzâf ile muzâfun ileyhın birbirinden ayrılması uygun görülmemiştir.^[106]

2.16. Vasl Hemzesi Bölümü

Yüz bir ile yüz üçüncü beyitler arası hemze-i vasl konusuna ayrılmıştır.^[107] Özellikle ibtidâ esnasında hemze-i vasl ile başlayan kelimelerde hemzenin hareketinin nasıl belirleneceği önemli konulardan biridir. Aslında sarf ilmiyle ilgili olan bu konuyu İbnü'l-Cezerî, tilâvet esnasında okuyucuya kolaylık sağlaması açısından birtakım ipuçlarıyla özetlemiştir. Hemz-i vaslın hareketlenmesi konusunda temel kaide şöyledir: Sülâsi fiillerin muzâri sığasında aynel-fiili/ortadaki harfi zam-meli olursa bu fiillerin başındaki hemze-i vaslın hareketi de zamme olur. Örnek, (يَنْصُرُ) fiilinin, emr-i hazırımın başındaki hemze-i vasl (أَنْصُرُ) şeklinde zamme ile hareketlenmiştir. Eğer sülâsi fiillerin muzâri sığasında aynel-fiili kesre ve fetha olursa bu fiillerin başındaki hemze-i vaslın hareketi kesre olur. Örnek, (يَعْظُمُ) ve (يَضْرِبُ) fiillerinin, emr-i hâzırının başındaki hemze-i vasl (اَعْظُمُ) ve (اَضْرِبُ) şeklinde kesre ile hareketlenmiştir. İsimlerin lâm-ı tarif (ال) ile başlayanlarında hemze-i vasl fetha ile hareketlenir. Örnek, (اَلْحَمْدُ)^[108] gibi. Kur'an-ı Kerim'de yer alan (اَلْمُرُوا), (اَلْمُرَاة), (اَلْمُرَاة), (اَلْمُرَاة), (اَلْمُرَاة), (اَلْمُرَاة) ve (اَلْمُرَاة) kelimelerde ise hemze-i vasl kesre ile hareketlenir.

2.17. Kelime sonlarında Vakf Bölümü

Mukaddime'nin yüz dört ile yüz beşinci beyitleri kelime sonlarında nasıl vakf yapılacağı hususuna ayrılmıştır.^[109] İbnü'l-Cezerî, bu konuyu üç maddede özetlemiştir. Birincisi, (عَالَمِينَ) kelimesinde olduğu gibi mahza sükûn ile vakfetmek, yani kelimenin son harfinin hareketini sükûna (cezım) çevirmektir. İkincisi, (الرَّجِيمِ)^[110], (نَسْتَعِينُ)^[111] gibi kesre ve zamme hareke ile biten kelimelerde revm (harekeyi hafif bir sesle telaffuz) ederek vakfetmektir. Üçüncüsü ise (نَسْتَعِينُ)^[112] gibi zamme hareke ile biten kelimelerde vakf yaptıktan sonra zamme harekeye işaret etmek için dudakların ileri götürülmesinden ibaret olan işmâm'dır.

^[106] Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Sa'îd el-Ummânî, *el-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Hind Binti Mansûr (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1423/2003), 71; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 620.

^[107] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 11.

^[108] el-Fâtîha 1/5.

^[109] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 11.

^[110] el-Fâtîha 1/3.

^[111] el-Fâtîha 1/5.

^[112] el-Fâtîha 1/5.

2.18. Hâtîme Bölümü

Yüz altı ve yüz yedinci beyitlerin ayrıldığı bu bölümde müellif, eserini Kur'an okuyucularına bir rehber olmak üzere kaleme aldığını ifade edip başlangıçta olduğu gibi Allah'a hamd ederek *Mukaddime*'ye son vermiştir.^[113]

Manzûmetü'l-Cezerî'nin beyit sayısını ifade eden [*أبياتها قاف وزاي في العدد / Mukaddime'nin beyitlerinin sayısı kâf ve zây'dır.*]^[114] ibaresinin İbnü'l-Cezerî tarafından değil de daha sonradan başka âlimlerce *Mukaddime*'nin beyit sayısı dikkate alınarak ilave edildiği kaydedilmektedir.^[115]

Mukaddime'nin muhteva ve metoduna dair verilen bu bilgilerden sonra, özellikle derslerde *Mukaddime*'den daha fazla istifade edebilmek için eserde birbiriyle ilintili hususların bir arada görülmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla *Mukaddime*'de yer alan konuların aşağıdaki sıralamaya göre okunması kanaatimizce daha faydalı olacaktır.

Tablo 2: *Mukaddime*'de Yer Alan Konuların Tasnifi

Konular	Konuların Yer Aldığı Beyitler
1. Mukaddime Bölümü	1-8
2. Tecvidin Tanımı	27-33
3. Mahâric-i Hurûf	9-19
4. Sifât-ı Hurûf	20-26
5. Bazı Harflerin Okunusunda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar (Tahzîrât)	
5.1. Terkîk vb. Sıfatlar	34-40
5.2. Tefhîm	44-49
5.3. Dâd (ح) ve Zâ (ظ) Harfleri	52-61
6. Ahkâmü'r-Râ	41-43
7. İdğâm	50-51
8. Nûn ve Mîm Harfleri	62-64
9. Sâkin Nûn ve Tenvîn'in Hükümleri	65-68

^[113] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 11.

^[114] Cümmele hesabına göre kâf (ك) harfi 100, zây (ز) harfi ise 7 sayısına karşılık gelmektedir. Buna göre *Mukaddime*'nin beyit sayısı kâf (ك) (100) ve zây (ز) (7) harflerinin rakamsal toplamı olan 107'dir. Hisâb-i cümmele/ cümmele: Sayıların harflerle ifade edilme sistemi olup her harfin bir sayı değeri vardır. Bu sistemde harflerin sıralaması ebced tertibine göre yapılır. Örneğin, elif (ل) harfi 1, bâ (ب) harfi 2 ve cîm (ج) harfi ise 3 sayısını ifade etmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/128; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *el-Beyân fi 'addi âyü'l-Kur'ân*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1414/1994), 331-333; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddime'tü'l-Cezeriyye*, 649-651.

^[115] İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 13; Hamed, *Şerhu'l-Mukaddime'tü'l-Cezeriyye*, 650-651.

10. Med ve Kasr	69-72
11. Vakf ve İbtidâ	
11.1. Mana Bağına Göre Vakf-İbtidâ	73-78
11.2. Vasl Hemzesi	101-103
11.3. Kelime sonlarında Vakf	104-105
12. Mushaf Hattı Kıraat/Tilâvet İlişkisi	
12.1. Maktû' ve Mevsûl	79-93
12.2. Te'nîs Hâ'ları/Açık ve Kapalı Tâlar	94-100
13. Hâttime	106-107

SONUÇ

Kur'an kelimelerinin okunuş keyfiyetini konu edinen tecvid ilminin temel amacı tilavet esnasında dili hatadan salim kılmaktır. Biri amelî diğeri nazarî olmak üzere iki boyutu bulunan tecvid ilminin pratik yönü Hz. Peygamber'in kendisine inzal olunan ilahî vahyi okuyup okutmasıyla birlikte vücut bulmuş, teorik yönü ise sonraki süreçte diğer İslâmî ilimlerin ilerleyip gelişmesiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde daha çok Arap diline yönelik eserler içerisinde birtakım konularına değinilen tecvid ilmi hicrî dördüncü asrın ilk yarısından itibaren, Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'l-Hakâniyye*'sini kaleme almasıyla birlikte müstakil bir alan haline gelmiştir. Ancak tecvid alanına dair gerek nitelik gerekse nicelik olarak yoğunluklu eserler ise Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebü'l-Fazl er-Râzî gibi âlimlerin yaşadığı hicrî beşinci asırdan itibaren kaleme alınmıştır.

Az lafızla çok mananın ifade edilmesi, ezberlenmesinin kolay olması ve eğitim-öğretimde kolaylık sağlaması gibi sebeplerden ötürü, diğer ilimlerde olduğu gibi tecvid ilminde de manzûm eser telifi bir gelenek halini almıştır. Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'l-Hakâniyye*'si ile başlayan bu gelenek, Dâni'nin *el-Ürcüzetü'l-münnebbihe*'si, Sehâvî'nin *Umdetü'l-mecîd*'i ve Ca'berî'nin *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kurân*'ıyla ileri boyutlara taşınmış ve makalemize konu edindiğimiz İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı eseri ile zirve noktaya ulaşmıştır. Kendinden önceki müellefâtan azami ölçüde istifade eden İbnü'l-Cezerî'nin kendi birikim ve tecrübesini de ilave ederek kaleme aldığı *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı eseri hicrî dokuzuncu asırdan itibaren tecvid alanına damgasını vurmuştur. Gerek eğitim-öğretimde gerekse telif edilen eserlerde bu etki bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim elliye yakın matbû, bir o kadar da mahtût şerhinin bulunması *Mukaddimetü'l-Cezerî*'nin tecvid disiplinindeki şöhretinin bir göstergesi niteliğindedir.

Hacim itibarıyla küçük olmasına rağmen tecvid alanına dair hemen bütün hususları bünyesinde barındıran *Mukaddimetü'l-Cezerî* bunun yanı sıra doğrudan

tecvid ilminin alt konusu olmamasına rağmen onunla sıkı bir bağı olan konuları da kapsamaktadır. Bu bağlamda eserde, mahâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf; tefhîm-terkîk; ahkâmü'r-râ; idğâmlar; medler; sâkin mîm, sâkin nûn ve tenvîn'in hükümleri gibi doğrudan tecvid disiplininin kapsamına giren hususlara yer verilmesinin yanında; farklı disiplinlerin konusu olmakla birlikte tilavet ile olan sıkı bağlarından dolayı eserin muhtevasına dâhil edilen vakf-ibtidâ; mushaf hattında maktu' ve mevşûl yazılan yerler; vasl hemzesi ile te'nis hâ'ları (açık ve kapalı yazılan tâlar) gibi hususlara da yer verilmiştir.

İbnü'l-Cezerî, konuları işlerken genel olarak cumhur ulemanın görüşünü dikkate aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, harflerin mahreç ve sıfatlarını on yedi olarak kabul etmesi ayrıca vakf konusunu, vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh şeklinde dört kategoride incelemesi cumhurun görüşüne uyduğunu göstermesi açısından zikredilebilir. Müellif, eser boyunca genel olarak kendi usûlüne bağlı kalmıştır. Çok nadir olarak kendi usûlünün dışında verdiği bazı örnekler de olmuştur. Lâm, nûn ve râ harflerini farklı mahreçli harfler kabul ettiği halde (قُلْ رَبِّ) kelimesini idğâm-ı mütecâniseyn için örnek vermesi buna bir misal olarak verilebilir. İbnü'l-Cezerî bu örneği Ferrâ vb. âlimlerin görüşü istikametinde verdiği görülmektedir. Kanaatimizce bundan amaç öğrencinin/okuyucunun dikkatini buna çekmek ve olaylara geniş bir perspektiften bakabilme yetisini kazandırmaktır. İbnü'l-Cezerî, manzûmede konuları bütün detaylarıyla zikretmeyip konunun bir yönünü açıklayarak diğer kısımlarını öğrencinin/okuyucunun anlamasına telmihte bulunmuştur. Nitekim onun, birbirinin zıddı olan hems ve cehr sıfatlı harfleri gruplandırırken (فحثة شخص سكت) lafzındaki harflerin hems sıfatına, alfa-benin diğer harflerinin ise cehr sıfatına sahip olduğunu îmâ etmesi buna bir örnek olarak verilebilir. İbnü'l-Cezerî, eserde konuları belirli bir disiplin halinde sunmuş olmakla birlikte bazen aradaki bağlantıya göre bir hususu başka bir konunun içinde sunduğu da olmuştur. Tefhîm konusunu anlattığı esnada (نَخْلُكُمْ) kelimesinde tam ve nakıs olmak üzere iki çeşit idğâm olduğunu, nakıs idğâm esnasında (ق) harfinin isti'lâ sıfatının belirgin olması gerektiğini vurgulaması gibi. Bütün bunlardan hareketle *Mukaddime*'nin bir hoca nezaretinde ve/veya değişik şerhlerinden istifade edilerek okunması gerektiğini söyleyebiliriz. Ayrıca gerek eğitim-öğretim gerekse telif esnasında eserin içerdiği konuların tasnifi yapılırken beyit sıralamasından ziyade, *Manzûme*'nin değişik yerlerinde birbiriyle bağlantılı olan hususlar birleştirilerek bir başlıkta toplanması ve konulara bütüncül olarak bakılması kanaatimizce daha faydalı olacaktır. Örneğin vakf ve ibtidâ konusu işlenirken kelime sonlarında vakf ve vasl hemzesi gibi konular birlikte ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akasan, Yaşar. "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (2020), 255-285.
- Akcan, Resul. "Mushaf İmlasına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 763-793.
- Akcan, Resul. *Mushaf İmlasının İrfânî Yoyumu - Merrâkuşî Örneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Akhisârî, Muhammed b. Bedriddin Mahmûd el-Münşî. *Ta'likâ 'alâ Manzûmeti'bnî'l-Cezerî*. thk. Ömer Türkmen. Bursa: Emîn Li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2021.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. nşr. Râşid el-Halîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Arslan, Durmuş. "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakanî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 19-40.
- Bayraktar Saltık, Ümmügülsüm. *Hâkânî, Sehâvî ve İbnü'l-Cezerî'nin Manzum Tecvidlerinin Mukayesesi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Müşdidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Ca'berî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ömer. *Ukûdül-cümân fî tecvîd'l-Kur'ân*. thk. Mektebetü Kutuba. Endülüs: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1426/2005.
- Cüreyşî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavl'l-müfid fî 'ilmi tecvîd'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. Beyrut: Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Çetin, Abdullatif. *İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime" Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Beyân fî 'addi âyil-Kur'ân*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1414/1994.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Ürcüzetü'l-münebbihe 'alâ esmâil-kurrâ ve'r-ruvât ve usulî'l-kirâât ve 'ak-dî'd-diyânât bi't-tecvîd ve'd-delâlat*. thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî. Riyad: Dârul-Muğnî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1. Basım, 1420/1999.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000.
- Dede, Süleyman. *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed. *ed-Dekâiku'l-mühkeme fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. nşr. Râşid el-Halîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009.
- Ezherî, İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Se'id. *el-Fethu'r-rabbânî fî şerhi Râiyyeti'l-Hâkânî*. Şebekütü'l-Âlûke, ts.
- Gök, Mustafa. *Ahmed Bin Muhammed Mağnî'sinin Terceme-i Cezerî İsimli Eseri'nin Tecvîd Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ğavsânî, Yahyâ Abdurrâzık. *eş-Şerhu'l-menheciiyü 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1444/2023.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammâr, 1422/2002.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1440/2019.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kirâdti'l-aşr*. thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd. 5 Cilt. Cezayir: Dâru'l-Muhsin li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1437/2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1427/2006.

- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*. thk. Cemâlüddîn Şeref ve Muhammed Ebü'l-Hayr Mustafâ. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 3. Basım, 1430/2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tecvidü'n-Neşr*. thk. Ömer Türkmen. Beyrut: Mektebetü Emîr - Dâru İbn Hazm, 1443/2022.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî. *el-Havâşî'l-müfthem fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh Li't-Türâs, 4. Basım, 1439/2018.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî. *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî*. thk. Hâtım Salih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü't-Tâbi'in, 2007.
- Kara, Mehmet. "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 55-79.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Kehîle, Muhammed ed-Düsûkî Emîm. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1440/2019.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzürî ve Tuhfetü'l-E fâl Adlı Manzûm Eseri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1497-1533.
- Köker, Abdussamed. *Gânim Kaddûrî el-Hamed'in Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Adlı Eserinde İbnü'l-Cezerî Mukaddimesi (İnceleme ve Değerlendirme)*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li tecvidi'l-kırâati ve tahkiki lafzi't-tilâve*. thk. Ebû 'Âsim Hasân b. Abbâs b. Kutub. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1425/2005.
- Mûsâ, Abdurrâzık b. Ali b. İbrâhîm. *el-Fevâidü't-tecvidiyye fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Tanta: Dâru'z-Ziyâ, 2. Basım, 1423/2003.
- Nahvî, Hasan b. Kâsım. *el-Müfîd fi Şerhi 'Umdetü'l-mecîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*. thk. Cemâl es-Seyyid Rifâfî. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh Li't-Türâs, 2001.
- Öz, Selahattin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesinin Mehmet Emin Tokâdî'ye Ait Manzûm Tercümesi ve Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 147-181.
- Sîbeveh, Ebû Bişr. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, 1408/1988.
- Su'âd Abdülhamîd. *Teysîru'r-Rahmâm fi tecvidi'l-kur'ân*. Mısır: Dâru't-Takvâ, 1431/2010.
- Taşköprizâde, İsmâduddîn Ahmed b. Mustafa b. Halil. *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. thk. Muhammed Seyyidî Muhammad Muhammed el-Emin. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd li Tibâ'ati'l-Mushafî's-Şerîf, 1421/2000.
- Taşpınar, Kadîr. "Türkçe Tecvid Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme -Karabaş Tecvidi Örneği-". *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Edebiyatı Araştırmaları*. ed. Orhan Kemâl Tavukçuođ. 237-253. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.
- Tetik, İbrahim. "Tecvid İlminin Tarihsel Gelişimi". *Tarihten Günümüze Kırakat İlmi*. 601-674. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Recez". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ummânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Sa'îd. *el-Mürşid fî'l-vakfî ve'l-ibtidâ*. thk. Hind Binti Mansûr. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1423/2003.
- Yılmaz, Ahsen. *Mağnisi ve Terceme-i Cezeri Adlı Eseri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yurtseven, Muhammed. "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (2020), 351-381.

